

HUQUQIY MADANIYAT VA UNING JAMIYATDAGI AHAMIYATI**ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В ОБЩЕСТВЕ****LEGAL CULTURE AND ITS SIGNIFICANCE IN SOCIETY***Muallif: Termiz davlat universiteti**Yuridik fakulteti talabasi****Imdiaminov Dunyobek****Ilmiy rahbar: Termiz davlat universiteti**Yuridik fakulteti o'qituvchisi****Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich*****Annotatsiya**

Ushbu maqola huquqiy madaniyat deb ataladigan, lekin ko'pincha yuzaki tushunilgan hodisaga chuqurroq nazar tashlashga urinishdir. Maqolada huquqiy madaniyatning tarkibiy qismlari tahlil qilinadi, uning fuqarolar xulqi va davlat boshqaruviga ta'siri ko'rsatib beriladi. Alohida e'tibor O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlarga va ularning amaliy samarasiga qaratilgan. Xalqaro tajriba bilan qiyoslash orqali mahalliy amaliyotning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi hamda huquqiy madaniyatni yuksaltirish uchun bir qator tavsiyalar ilgari suriladi.

Аннотация

Настоящая статья представляет собой попытку глубже взглянуть на явление, которое принято называть правовой культурой, однако нередко понимается поверхностно. В статье анализируются структурные элементы правовой культуры, раскрывается её влияние на поведение граждан и государственное управление. Особое внимание уделяется правовым реформам, проводимым в Республике Узбекистан, и их практическим результатам. Путём сравнения с международным опытом выявляются сильные и слабые стороны отечественной практики, а также предлагается ряд рекомендаций по повышению уровня правовой культуры.

Abstract

This article is an attempt to take a closer look at the phenomenon known as legal culture — a concept that is frequently discussed but rarely examined in depth. The article analyzes the structural components of legal culture and demonstrates its influence on citizens' conduct and public governance. Special attention is given to the legal reforms underway in the Republic of Uzbekistan and their practical outcomes. By drawing on international experience, the strengths and weaknesses of domestic practice

are identified, and several recommendations for raising the level of legal culture are put forward.

Kalit soʻzlar: huquqiy madaniyat; huquqiy ong; huquqiy tarbiya; fuqarolik jamiyati; huquq normasi; davlat va huquq nazariyasi.

Ключевые слова: правовая культура; правосознание; правовое воспитание; гражданское общество; норма права; теория государства и права.

Keywords: legal culture; legal awareness; legal education; civil society; rule of law; theory of state and law.

KIRISH

«Huquqiy madaniyat» iborasi koʻpincha nutqlarda va rasmiy hujjatlarda uchraydi. Biroq bu tushunchaning ortida nima yotadi? Uni oʻlchash mumkinmi? Uni oshirish uchun faqat qonun chiqarish yetarli? Mana shu savollarga aniq javob topishga harakat qilish — ushbu maqolaning asosiy motivini tashkil etadi.

Darhaqiqat, huquqiy madaniyat — bu nafaqat qonunlar majmui va ularning texnik bajarilishi. Bu, avvalambor, jamiyatning huquqqa ichki munosabati: odamlar qonunga majburlangani uchunmi yoki uni toʻgʻri deb bilgani uchun rioya etishadi? Bu farq koʻrinishdan oddiy tuyuladi, aslida esa juda katta ahamiyatga ega. Majburlash asosidagi huquqiy tartibot davlatga koʻp kuch va mablagʻ sarflashni talab etadi; ichki ishonchga asoslangan huquqiy tartibda esa jamiyat oʻzini oʻzi boshqarishga yaqinlashadi.

Oʻzbekiston bu borada oʻziga xos yoʻldan bormoqda. Mustaqillikdan keyingi oʻttiz yildan ortiq vaqt ichida qonunchilik bazasi tubdan yangilandi, sud tizimi isloh qilindi, 2023-yilda esa yangi Konstitutsiya referendum orqali qabul qilindi. Ammo qonunlar oʻzgarganida, ularni qabul qiladigan odamlarning ongida ham oʻzgarish yuz berdimi? Aynan mana shu savol ushbu maqolaning markazida turadi.

ASOSIY QISM

1. Huquqiy madaniyat: tushuncha va tuzilish

Huquqiy madaniyat boʻyicha nazariy mulohazalar anchadan beri davom etmoqda. Rossiyalik huquqshunos V.P. Salmanov huquqiy madaniyatni «jamiyat aʼzolarining huquqiy normalarga munosabatini, ularni anglash va amalda qoʻllash darajasini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisa» sifatida tavsiflagan (Salmanov, 2011). Bu taʼrif qisqa, lekin mohiyatan toʻgʻri.

Lekin shuni ham aytish kerakki, bu tushuncha birlamchi va yaxlit emas — u bir necha qatlamdan iborat. Birinchi qatlam — huquqiy ong. Bu odamlarning huquq, adolat, erkinlik va burch haqidagi ichki tasavvurlari majmuidan iborat. Aynan huquqiy ong «toʻgʻri» va «notoʻgʻri», «ruxsat» va «taqiq» chegaralarini belgilaydi. Uning ikkita

tarkibi bor: emotsional qatlam (huquqiy psixologiya) va nazariy qatlam (huquqiy mafkura).

Ikkinchi qatlam — huquqiy bilim. Bilim ong uchun oziq bo‘lib xizmat qiladi. Odam o‘z huquqlarini bilmasa, ularni himoya qila olmaydi. O‘z majburiyatlarini tushunmasa, jamoatchilik tartibiga ziyon yetkazishi mumkin. Shu sababli huquqiy ta’lim madaniyatning alohida muhim elementi hisoblanadi.

Uchinchi qatlam — xulq-atvor. Bu erda nazariya amaliyotga aylanadi: odam o‘zi bilgan va tushungan huquqiy normalar asosida harakat qiladimi? Afsuski, bilim bilan xulq o‘rtasida har doim to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik bo‘lavermaydi. Ba’zi odamlar qonunni yaxshi bilib, ataylab uni buzadi — bu huquqiy madaniyatning emas, balki huquqiy nihilizmning belgisidir.

To‘rtinchi qatlam — institutlar madaniyati. Bu ko‘pincha unutiladi, lekin aslida eng muhimi shu: sud, prokuratura, militsiya, notariat — bu organlar fuqarolar bilan qanday muomala qiladi? Ular shaffofmi? Fuqaro huquqlarini himoya qilishga tayyor ekanliklarini ko‘rsatadilarmi? Chunki jamiyat huquqiy madaniyatini ko‘p jihatdan davlat organlari o‘rnak bo‘lib shakllantiradi.

2. Huquqiy madaniyat nima uchun muhim? Funktsiyalar va ta’sir doirasi

Bu savolga javob berish uchun bir misol keltirish o‘rinli. Tasavvur qiling: ikki shahar bor. Birida svetofor ishlamayapti, lekin haydovchilar navbat bilan o‘tishyapti, hech kim shoshilmayapti. Ikkinchisida svetofor ishlamoqda, lekin haydovchilar uni e’tiborsiz qoldirmoqda. Birinchi shaharda huquqiy madaniyat yuqori, ikkinchisida past. Buning uchun qonun emas — ong kerak.

Birinchi va eng asosiy funksiya — ijtimoiy tartibni mustahkamlash. Odamlar qonunga ixtiyoriy rioya etsa, politsiya resurslari, sudlar va qamoqxonalar kamroq yuklanadi. Jamiyat ichki tartibni o‘zi ta’minlaydi. Bu iqtisodiy jihatdan ham, ijtimoiy jihatdan ham samaraliroq modeldir.

Ikkinchi funksiya — korrupsiyaga to‘siq bo‘lish. Bu bog‘liqlik tasodifiy emas. Transparency International tashkilotining 2023-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, korrupsiya darajasi eng past bo‘lgan mamlakatlar — Daniya, Finlyandiya, Yangi Zelandiya — ayni paytda fuqarolar huquqiy ongi eng yuksak davlatlar qatoriga kiradi (Transparency International, 2023). Korrupsiya, birinchi navbatda, madaniyat muammosi: poraxo‘r mansabdor ham, pora beruvchi fuqaro ham — ikkalasi ham o‘sha madaniyatning mahsuli.

Uchinchi funksiya — demokratiyani hayotiy qilish. Saylovlar, mitinglar, petitsiyalar, davlat qarorlarini nazorat qilish — bularning barchasi faqat qog‘ozda mavjud bo‘lishi yoki haqiqiy kuch bo‘lib namoyon bo‘lishi huquqiy madaniyatga bog‘liq. Fuqarolar o‘z imkoniyatlarini bilmasa, demokratik institutlar bo‘sh qobiqqa aylanib qoladi.

To'rtinchi funksiya — iqtisodiy muhitga ta'sir. Tadqiqotchilar Daron Acemoglu va Jeyms Robinson «Why Nations Fail» asarida aniq ko'rsatib berdi: millat boyligini belgilaydigan omil tabiiy resurslar emas, balki huquqiy institutlar va ular atrofida shakllangan madaniyatdir (Acemoglu, Robinson, 2012). Xorijiy investor kapitalini olib kelishidan oldin bitta savolga javob izlaydi: bu yerda qonun ishlayaptimi?

3. O'zbekistondagi holat: raqamlar va haqiqat

O'zbekistonda so'nggi yillarda huquqiy sohada amalga oshirilgan islohotlarning miqyosi beqiyos. 2017-yildagi «Harakatlar strategiyasi», 2022-yildagi «O'zbekiston — 2030» dasturi, 2023-yildagi yangi Konstitutsiya — bularning barchasi qonunchilik darajasida jiddiy o'zgarishlarni boshlab berdi. Ammo qog'ozdagi o'zgarish bilan hayotiydagi o'zgarish orasida hamon masofa bor.

Quyidagi jadvalda O'zbekistonga oid bir necha muhim ko'rsatkich keltirilgan:

1-jadval. O'zbekistonda huquqiy madaniyat bilan bog'liq ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Yil	Qiymat
Qonun ustuvorligi indeksi — WJP (O'zbekiston)	2024	87-o'rin (142 ta davlat ichida)
Huquqiy bilimdonlik darajasi (so'rov asosida)	2024	Aholining 46 foizi qonunlarni biladi
Bepul yuridik yordam olgan fuqarolar soni	2024	145 000 dan ortiq
Huquqiy tarbiya dasturini olib borayotgan maktablar	2025	4 800 tadan ziyod

Manba: World Justice Project Rule of Law Index, 2024; O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hisoboti, 2025.

Jadval ma'lumotlaridan bir narsa yaqqol ko'rinadi: rasmiy ko'rsatkichlar yaxshilanmoqda, biroq aholining 62 foizi hali ham qonunlarni tushunmaydi. Bu katta bo'shliq. Odamlar sud yoki huquqiy muassasaga murojaat qilishda qayerga borishi, qanday ariza berishi, qanday huquqlarga ega ekanligini bilmasligi — bu huquqiy madaniyatning eng zaif nuqtasi.

World Justice Project tashkilotining 2024-yilgi indeksida O'zbekiston 140 ta davlat orasida 87-o'rinni egalladi. 2020-yilda bu ko'rsatkich 97 edi. Uch yil ichida o'n ikki pozitsiyaga ko'tarilish — bu e'tiborga molik natija (World Justice Project, 2024). Biroq maqsad — avangardga kirish, o'rta guruhda qolish emas.

4. Maktab, oila, mahalla — asosiy tarbiyachilar

Huquqiy madaniyat qayerdan boshlanadi? Ko'p odamlar «universitetdan» deb o'ylaydi. Aslida esa u oiladan boshlanadi. Ota-ona farzandga qonunga qanday munosabat ko'rsatsa — uni hurmat qilib yoki undan qochib — bola o'sha modelni o'zlashtirib oladi. Bu oddiy, ammo chuqur haqiqat.

Maktab ham hal qiluvchi o'rin tutadi. Germaniyada «Sozialkunde», AQShda «Civics», Frantsiyada «Éducation civique» fanlari o'quvchilarga yoshligidan fuqarolik mas'uliyatini singdiradi. O'zbekistonda 2022-yildan joriy etilgan «Fuqarolik tarbiyasi» fani — bu yo'ldagi muhim qadam. Lekin dastur qanchalik samarali o'qitilmoqda, o'qituvchilar buni o'zlari qanchalik chuqur tushunadi? Bu savollarga hali aniq javob yo'q.

Mahalla instituti — O'zbekiston uchun alohida imkoniyat. Mahalla aholisi orasida me'yorlar, qadriyatlar va ijtimoiy nazoratni tabiiy tarzda taqsimlaydi. Bu funktsiyani rasmiylashtirish va huquqiy tarbiya bilan uyg'unlashtirish juda katta samara berishi mumkin. Afsuski, hozirgi kunda mahallaning bu salohiyati to'liq ishlatilmayapti.

Ommaviy axborot vositalariga ham to'xtab o'tish lozim. Televidenie va ijtimoiy tarmoqlar huquqiy bilimlarni ommaga yetkazishning eng tez va arzon yo'li. Biroq sifat muhim: soddalashtirish bilan to'g'ri axborot berish o'rtasida muvozanat saqlash kerak. Huquqiy savodxonlik targ'iboti ko'ngilochar formatda ham ishlashi mumkin — bu xorijda allaqachon isbotlangan.

5. Dunyo tajribasi: nima o'rganish mumkin?

Skandinaviya davlatlari — Shvetsiya, Norvegiya, Daniya — har qanday huquqiy madaniyat muhokamasi vaqtida tilga olinadi. Buning sababi bor: bu mamlakatlarda fuqarolarning davlat institutlariga ishonchi 70-80 foiz atrofida (OECD, 2023). Biroq bu natijaga bir kun ichida erishilmagan. Bu — asrlar davomida protestant axloqi, ta'lim tizimi va fuqarolik jamiyatining birgalikda ishi.

O'zbekiston uchun yanada amaliy misol — Janubiy Koreya. 1980-yillarda bu davlat ham korrupsiya, huquqiy nihilizm va past iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan kurashdi. Lekin maqsadli islohotlar orqali — ta'limga investitsiya, sud mustaqilligini ta'minlash, shaffoflikni joriy etish — 40 yil ichida tubdan o'zgardi. Bugungi Janubiy Koreya huquq ustuvorligi indeksida dunyo o'rtachasidan ancha yuqori turadi. Bu — O'zbekiston uchun realistik va ilhomlantiruvchi yo'l.

Shuni ham aytish kerakki, boshqa davlatlar modelini ko'r-ko'rona ko'chirish xato. O'zbekistonning o'ziga xos tarixi, dini, an'analari va ijtimoiy tuzilishi bor. Muvaffaqiyatli islohotlar — bu chet el tajribasini mahalliy sharoitga mos keltirib qo'llash. Skandinaviya modeli O'zbekistonda shu holatda ishlaydi degani emas. Lekin

uning asosiy printsiplari — fuqaroga ishonish, shaffoflik, sud mustaqilligi — universaldir.

XULOSA

Ushbu tadqiqot davomida bir narsa borgan sari aniq bo'lib bordi: huquqiy madaniyat — bu siyosiy slogan emas, balki o'lchanadigan, shakllantirilishi mumkin bo'lgan va jamiyat rivojiga bevosita ta'sir etadigan hodisa.

O'zbekistonda bu sohadagi o'zgarishlar rag'batlantiruvchi. Lekin tan olish kerak: hali ko'p ish bor. Aholining katta qismi o'z huquqlarini bilmaydi. Huquqiy xizmatlar hamma uchun teng darajada mavjud emas. Ba'zi institutlar hali ham fuqaro bilan emas, fuqaro ustidan ishlaydi. Bularni aytish — tanqid uchun emas, balki aniq maqsad belgilash uchun zarur.

Huquqiy madaniyatni oshirishda bitta «sehrli vosita» yo'q. Bu — ta'lim, axborot, institutlar islohoti, fuqarolik jamiyati va — eng muhimi — davlatning o'zi namunaviy xulq ko'rsatishining uzoq muddatli ishi. Davlat mansabdori qonunga rioya qilsa, fuqaro ham rioya qiladi. Bu qoida eski va oddiy, lekin hali ham eng ta'sirli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir). — Toshkent: O'zbekiston, 2023. — 80 b.
2. Acemoglu D., Robinson J. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. — New York: Crown Publishers, 2012. — 529 p.
3. Salmanov V.P. Teoriya gosudarstva i prava. — Moskva: Norma, 2011. — 496 s.
4. World Justice Project. Rule of Law Index 2023. — Washington D.C.: WJP, 2023.
5. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. — Berlin: TI, 2023.
6. OECD. Government at a Glance 2023. — Paris: OECD Publishing, 2023.
7. Nishonov M.N. O'zbekistonda huquqiy madaniyatni shakllantirish — Toshkent: TDYU, 2022
8. Toshmatov Sh.A. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Adolat, 2020. — 312 b.
9. Murodov Q.A. Huquqiy himoya va fuqarolarning huquqlari. — Toshkent: O'zbekiston, 2022. — 210 b.
10. Qodirova D.T. Huquqiy zarurat va qonuniylik. — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 250 b.